

A bába- és dajkaválasztás párhuzamai a 16-17. századi magyarországi főúri gyakorlatban

Parallele der Hebammen- und Säugammenwahl in der Praxis der ungarischen hochadeligen Familien im 17. Jahrhundert

T. Ládonyi Emese, PhD doktorjelölt

ELTE BTK

t.ladonyi.emese@gmail.com

Initially submitted September 12, 2018; accepted for publication October 30, 2018

Abstract

In meinem Aufsatz beschäftige ich mich mit dem Auswahlprozess der bei der Geburt helfenden Hebammen und den Säugling ernährenden Säugammen, der den schwangeren hochadeligen Frauen und deren Familien das größte Kopfzerbrechen bereitet hat. Das Quellenmaterial der Forschung besteht überwiegend aus Korrespondenzen. Ich verwendete darüber hinaus auch zeitgenössische Fachliteratur, wie medizinische Aufklärungsdokumente. In dieser historischen Periode ist es in der hohen gesellschaftlichen Schicht mehrmals vorgekommen, dass ein Arzt zur Geburt gerufen wurde, aber die Hebamme war in jedem Fall mit dabei. Die Familien haben die gute Hebammen weiterempfohlen, die mittelbare persönliche Erfahrung, d.h. die „Referenzen“, hatten entscheidende Bedeutung bei der Anstellung – wie auch bei den Säugammen. Die Säugammenwahl war ebenfalls eine komplizierte und umständliche Aufgabe, da nicht nur die Eignung und die Gesundheit der Kandidatin relevant war, sondern auch Nationalität, Religion, Alter, die morale Situation und zahlreiche andere Faktoren waren auch entscheidend. Über die Aspekte der Säugammenwahl sind dutzende zeitgenössische Werke entstanden. Ich möchte den Themenkreis vorwiegend durch das Schriftwerk *Horologii Principium* von Antonio de Guevara illustrieren. Sowohl bei der Hebamme, als auch bei der Säugamme war ein wichtiger Aspekt im Fall einer Beschäftigung, die perfekte Wahl des Zeitpunktes (Timing). Die zeitgenössische Straßenverhältnisse und Verkehrsbedingungen (die nicht nur die Reise der Kandidatin, sondern auch den Fluss der von ihr gesammelten Information erheblich beeinflusst, verzögert hat) haben es nicht erlaubt, schnell in der letzten Minute zu handeln. Unter meinen Beispielen ist der Briefwechsel zwischen Graf Mihály Teleki (1634-1690) und seiner Frau zu finden, der die Prozedur der Säugammensuche verhältnismäßig gut dokumentiert. Aus den Quellen kann verfolgt werden, welche Informationskanäle das hochadelige Ehepaar bei dem Aufspüren der Säugamme genutzt hat und welche Auswahlkriterien ihre Wahl beeinflusst haben.

Kulcsszavak: bába- és dajkaválasztás, szoptatás, főúri asszonyok levelezése

Schlüsselwörter: Hebammen- und Säugammenwahl, Stillen, Korrespondenz adeliger Frauen

Bevezetés

E tanulmány a várandós főúri asszonyok és családjuk két központi problémáját, a szülést segítő bába és a csecsemőt táplálni hivatott szoptatós dajka felkutatásának, kiválasztásának folyamatát mutatja be és járja körül. A téma egy tágabb nemzetközi kontextusba illeszkedik. A csecsemő- és kisgyermekkor történeti problematikái iránti érdeklődés az 1970-es évek végétől, 1980-as évek elejétől követhető nyomon a külföldi szakirodalomban, és sorra jelennek meg a magánéletet, női életciklusokat, gyermekkort vizsgáló munkák. A várandósság, szülés, szüléssegítés, gyermekágyi időszak és a kora gyermekkor történeti aspektusainak tanulmányozására és elemzésére több kutatócsoportot is létrehoztak; Németországban a Max-Planck Intézetben, Franciaországban pedig a Sorbonne-on folytak ilyen irányú kutatómunkák. A történészek mellett a néprajzkutatók is foglalkoztak a témakörrel, felhasználva a történeti antropológia, a mentalitástörténet és a néprajzi kutatás módszertanát, így valódi interdiszciplináris területről beszélhetünk. Német területen történeti demográfusok, történész-szociológusok, művészettörténészek, kultúrantropológusok, orvostörténészek és más érintett szakemberek nemzetközi együttműködésével jelent meg több kötet a születés kultúrtörténetéről. (SCHLUMBOHM–DUDEN–GÉLIS–VEIT 1998, 2002)

Az egyes munkák tematikai súlypontjai különböznek, módszereik is részben mások. Françoise Loux és Jacques Gélis műveiben inkább a kultúratudomány és a folklór kap hangsúlyt (LOUX 1978, GÉLIS 1984), míg másokéban a társadalomtörténeti vonatkozások dominálnak (GÉLIS–LAGET–MOREL 1978, LAGET 1982, LABOUVIE 1999). A kérdésfelvetések nagy változatosságot mutatnak, ami a téma összetettségéből is adódik. Az egyik megközelítés a hiedelmek, praktikák, rítusok felől tekint a perinatális időszakra, és ezek összefüggéseit kutatja (GÉLIS 1984, LABOUVIE 1998). Egy másik aspektus a szülés-születés folyamatának és szereplőinek társadalmi vizsgálata. A szülés körül tevékenykedő, segítő személyek tudása, végzettsége, képzésük és egymás közti rivalizálásuk, vagy éppen együttműködésük gazdag terepe a történeti kutatásnak (GÉLIS–LAGET–MOREL 1978, SCHLUMBOHM–DUDEN–GÉLIS–VEIT 1998, KRÁSZ 2007, HORN 2003, LETT–MOREL 2006). Találunk olyan összefoglaló munkát, mely a nőtörténetbe ágyazva vizsgálja a témát (DUBY–PERROT 1992, KNIBIEHLER 1982). Jacques Gélis szerint a magánélet történetében a reneszánsz és a felvilágosodás a gyermek individualizációjának korszaka – a gyermekre évszázadok óta úgy tekintettek, mint egy láncszemre az ősök és utódok sorában, és a XVIII. századtól kezdődött csak e szemlélet lassú változása (ARIÈS–DUBY 1985-1987, III. 310-329.). A gyermekhez való viszonyról sokkal nehezebben megragadható a még meg nem született, “láthatatlan” magzathoz való viszonyulás (SCHLUMBOHM–DUDEN–GÉLIS–VEIT 2002).

Nagy szakmai vitákat váltott ki Philippe Ariès, valamint Elisabeth Badinter könyve (ARIÈS 1987, BADINTER 1980): Ariès szerint a gyermekort egészen a XVI. századig nem tekintették sajátos, elkülönített életszakasznak. Badinter pedig azt állítja, hogy az anyai szeretet nem ösztönös, hanem tanult viselkedésforma, és a nagy gyermekhalandóság miatt a szülők szándékosan tartották távol magukat a gyermekektől érzelmileg. Sokan támadták, kritizálták ezt az álláspontot.¹

Magyarországon a XVI. század második felétől jelennek meg a különféle egészségügyi tanácsadó könyvek, receptgyűjtemények, herbariumok, valamint az összefoglaló jellegű tudományos munkáknak is volt betegségekkel, gyógyítással foglalkozó fejezete (LENCSES 1577, MELIUS JUHÁSZ 1578, FRANKOVICH 1588, PÁPAI PÁRIZ 1690, APÁCZAI 1653). Ezek nem eredeti munkák, hanem idegen nyelvből fordított, átdolgozott szövegek, szövegrészletek, azaz kompilációk. Korszakunk tudományos írásmódja volt ez a teljes szövegeket kölcsönző, beépítő,

1 “Kontinuitás-teória” és “diszkontinuitás-elmélet”; a vitáról részletesen ld. PUKÁNSZKY 2005: 16-22.

adott viszonyokra átformáló metodika (GIERL 2001, SZLATKY 1980: 132). E művek csaknem mindegyike tartalmazott több-kevesebb információt (adott esetben külön fejezetet) a női betegségekről, várandósságról, szülésről, a gyermekágyi időszakról és a szoptatásról. Szerzőik nem orvosok – Pápai Páriz Ferenc az első, aki orvosként ír hasonló művet –, hanem leginkább egyházi személyek, papok, lelkészek. Természetesen mind férfiak.

Ebben a korai időszakban azonban még viszonylag kevés magyar nyelvű nyomtatott orvosi könyv került kiadásra. Sokkal könnyebben hozzáférhetőek voltak a kéziratos munkák, melyek a kor színvonalának megfelelően, néha ellentmondásos szemlélettel, kevésbé rendszerezett formában, kizárólag gyakorlati utasításokkal igyekeztek útmutatást adni a leggyakrabban előforduló betegségek kezelésére (HOFFMANN 1989, SZLATKY 1980, MIHALIK 1894, S. SÁRDI 2004, 2013, 2014). Információikat a nyomtatott művekből, levelezésekből, a hagyományokból és a szóbeliségből merítették, sajátosságosan elegyítve az ókori orvoslási elveket az újkori tudományos eredményekkel. Lényegében receptgyűjtemények voltak, és az orvosságok mellett gyakran más praktikus tudnivalók is kerültek lapjaikra (méhészet, állatgyógyászat, háztartási ismeretek). Példányaik kézről kézre jártak a családok között, kölcsönadták, lemásolták, örökül hagyták őket; jelentőségük a korabeli hétköznapi gyógyászatban alapvető volt.

Kifejezetten szülészetről szóló könyvek elsősorban Nyugat-Európában jelentek meg. A legkiemelkedőbbek Eucharius Rösslin illetve Jakob Rueff munkái, melyek nagyrészt egymás fordításai, átdolgozásai (RÖSSLIN 1513, RUEFF 1554). Rueff illusztrációkkal egészítette ki könyvét, mely így rendkívül népszerűvé vált, és majdnem minden európai nyelvre lefordították. Magyarországon 1766-ban Wessprémi István orvosdoktor adta ki az első hasonló tematikájú munkát (WESSPRÉMI 1766), mely az osztrák Johann Heinrich Nepomuk Crantz szülészorvos *Hebammenkunst* című művének átdolgozott változata (DEÁKY–KRÁSZ 2005: 24).

Jelen kutatás forrásanyaga túlnyomórészt családi levelezésekből áll,² a háttérismereteket pedig a korabeli szakirodalom, valamint az egészségügyi felvilágosító munkák adják. A tanulmány időkereteit a rendelkezésre álló források jelölik ki. Ebben az időszakban kezd ugyanis jellemzővé válni a női levélírás, mely levelek témája immár a politikán és a napi gazdaságszervezésen túl már a magánélet, családi ügyek, gyermekek, és a mindennapi élet számos egyéb mozzanata.

Miért volt kulcsfontosságú a bába, illetve a dajka személye a várandós nő és családja számára, miért volt bonyolult feladat a felkutatásuk, kiválasztásuk, alkalmazásuk? Milyen stratégiákat alkalmaztak a főúri családok ezzel kapcsolatban? Korszakunkban még nem intézményesült az egészségügy, nem volt semmiféle hivatalos közvetítő a bábák vagy dajkák és a szolgáltatásaikra igényt tartó családok közt. A szüléssel, csecsemőgondozással kapcsolatos ismeretek egy autoritatív női tudás részét képezték, azaz kizárólag nők birtokában voltak. Mind a bába, mind pedig a dajka összetett szempontrendszernek kellett hogy megfeleljen, erről az alábbiakban részletesen lesz szó. Fontos volt a közvetlen vagy közvetett személyes tapasztalat, a "leinformálhatóság"; a rokonok egymásnak ajánlották a már bevált bábákat. Az érintettek kiterjedt információs hálózatot használtak, szóban és írásban, személyesen vagy közvetítőkön keresztül jutottak el az ismeretek a megfelelő helyre. A tudakozódás alapos, sokrétű volt, több ember bevonásával történt, és viszonylag nagy földrajzi területet fedett le. Tovább nehezítette az ügyintézkést, hogy mindkét esetben elengedhetetlen volt a pontos időzítés. Naprakész információkra, adott esetben pedig gyors megoldásra volt szükség, hiszen a szülés időpontját a maihoz képest sokkal hozzávetőlegesebben tudták csak kiszámítani (DEÁKY–KRÁSZ 2005: 69-70.). A szoptatásra alkalmas dajkajelölt helyzetében pedig akár néhány hét alatt olyan változás állhatott be, ami minden addigi tervet felborított (például beteg lett, vagy újból teherbe esett, ami a kortársak

2 Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattár, Magyar Asszonyok...I-VI. Az anyag kiváló forrása a mindennapi élet kutatásának.

elképzelése szerint rontotta a tej minőségét). A korabeli út- és utazási viszonyok (melyek nem csak a jelölt utazását, hanem a róla begyűjtött információk áramlását is jelentősen befolyásolta, késleltette) nem engedték meg az utolsó pillanatban történő intézkedéseket. Számos bizonytalan tényezőt kellett tehát összhangba hozni ahhoz, hogy megfelelő személyeket találjanak ezekre a jelentőségteljes, szó szerint életbevágó feladatokra.

A bába

A korszakban az arisztokrata rétegben előfordulhatott, hogy orvost is hívtak a szüléshez, a bába azonban minden esetben jelen volt (PÉTER 1996: 23., S. SÁRDI 2004: 211). Férfi szülészorvosok Nyugat-Európában csak a XVII. század legvégétől, nálunk még később tűntek fel az egészségügyi palettán, és hosszú évtizedekig rivalizáltak, versengtek a bábákkal a szülő nők bizalmáért.

A bába feladatai közé tartozott a szülés előkészítésén és levezetésén kívül a gyermekágyas anyja és gyermeke ellátása az első hetekben. Adott esetben a dajkaszerzésben is segíthetett (DEÁKY–KRÁSZ 2005: 310.). Nem csak szülésnél fordultak hozzá, hanem bármilyen betegség vagy testi probléma esetén segítségül hívhatták. Korszakunkban – 1644-től – létezett már bábaképzés a bécsi egyetem orvosi fakultásán (HORN 2003, KRÁSZ 2007), de nagyon kevés volt az elérhető szakképzett bába. Egyes szabad királyi városokban ezidőtájt kezdtek alkalmazni városi, úgynevezett *esküdt bábákat*, körülhatárolt feladatkörrel és fix fizetéssel. Esetükben hivataluk maga volt a referencia, tudásuk, hozzáértésük is ellenőrizhető volt. Az arisztokrata családok gyakran “kölcsonózták” ezeket a városi bábákat (DEÁKY–KRÁSZ 2005: 134-135.). Amennyiben falusi bábához fordultak, akkor is csak olyanhoz, akit korábban valamelyik rokonuk vagy magasrangú ismerősük sikerrel alkalmazott, és személyesen jártak utána a jó hírben álló asszonynak.

A szaktudáson kívül lényeges volt még a jelölt megbízhatósága, diszkréciója, ügyessége, rugalmassága, lelkiismeretes munkavégzése. E szempontok nagy vonalakban megegyeznek a Kr. e. II. században élt görög orvos, efezosi Szoránosz által leírtakkal.³ Általában többgyerekes, idősebb, agilis asszonyok dolgoztak bábaként (DEÁKY–KRÁSZ 2005.:133., 138., GÉLIS 1984: 177-187.). A vizsgált korszakban szinte kizárólag személyes kapcsolatok segítségével lehetett szert tenni megbízható, tisztességes bábára. Az ilyen asszonyok nagyon keresettek voltak, és kézről kézre jártak a főúri családokban.⁴ A továbbiakban konkrét példákon keresztül szemléltetjük az elmondottakat. Bánffy Istvánné Ország Ilona 1571-ben például sehogy sem tudott megfelelő bábára szert tenni Batthyány Boldizsárné számára: „*Körülöttünk nincs azféle asszonyállat, azki abban tudós és okos volna; mert, ahol tudhatnám, ha nem tudom mit kellene is neki adnom, de mindaddig járnék utána, hogy idehoznám!*” (MAGYARY-KOSSA 1929-40: 874. sz., 880. sz.) Olyannyira ritka volt tehát a jó bába, hogy még az anyagiakban és kapcsolatokban bővelkedő arisztokrácia számára is gondot okozott a bábakeresés. Ha a család tartózkodási helyéhez közel eső szabad királyi városnak volt alkalmazott városi bábája, a legegyszerűbb volt őt kölcsönkérni a városi tanácstól. A vizsgált időszakban többen követték ezt a gyakorlatot. Forgách Imre a körmöcbányai tanácsot kérte 1577-ben, hogy a városban szerződött bábát engedjék el hozzá. Itt is a közvetlen rokonságból származott a bábára vonatkozó információ: az asszony többször segédkezett már Thurzó Eleknének, Forgách sógornőjének szüleiénél (MAGYARY-KOSSA 1929-40: 917. sz.). Később Forgách Zsigmond ugyanezt a módszert választotta: ő Kassa város bábáját kérte „kölcson” (MAGYARY-KOSSA 1929-40: 866. sz. 1644). 1598-ban Thurzó György

3 Szoránosz művének csupán egy része jelent meg magyarul: GRADVOHL 2006: 10-11. A jó bába ismérvei nála: tud írni-olvasni, jó eszű, jó memóriával rendelkezik, kitartó, diszkrét, erős és egészséges testfelépítésű, érzékelésében (látás, hallás, tapintás) sem fogyatékos.

4 A bába szerepéről, feladatköréről kimerítő szakirodalom: DEÁKY 2005, valamint a XVIII. századra vonatkozóan: KRÁSZ 2007.

Pozsonyból vitt orvost és bábát feleségéhez, hogy orvosságaival könnyítse az asszony szülését (MAGYARY-KOSSA 1929-40: 1032. sz.).⁵ Ekkor született Imre nevű fia (LENGYEL 2007: 142.). Ugyanebben az évben ugyancsak Thurzó György utasította feleségét, hogy bábáját bocsássa Thurzó Miklósné rendelkezésére, aki első gyermekét várván meg akarta tanulni, hogy „*aféle gyermekszülő asszoni álatoknak micsoda szükséges, hogy azt idején elkészíthessék.*” (MAGYARY-KOSSA 1929-40: 1032. sz.) Ez utóbbi jó példa a családok közti bábakölcsönzésre.

Perneszy Gábor nővérét, Erzsébetet tájékoztatta terhes felesége állapotáról, és tőle kért segítséget a bábaszüléshez is. Azért aggódott különösen, mert előreláthatólag – minden igyekezete ellenére, önhibáján kívül – nem tudott otthon lenni a szülés várható idején. A levélben jellembeli szempontokat sorolt fel, melyek a leendő bábától elvárhatók (jámbor, szelíd erkölcsű, józan életű). Hangsúlyozta az iránta tanúsított bizalmát és megbecsülését mind emberileg, mind pedig anyagilag (“*bizony jó urára és asszonyára találna. Egyik szolgáltnak sem fizetnék meg úgy, mint az jó vén asszonynak*”)(Magyar Asszonyok...II., 70-71. 1606. febr. 11.) A bába csecsemőgondozási szerepköréhez kapcsolódik, hogy a levél írója gyermekágyas feleségének tehermentesítése céljából első kisgyermekük felügyeletét is a bábára bízta.

A bábák adott esetben a családon kívüli közvetítő által is kiejánlásra kerülhettek. Nyáry Krisztina nem véletlenül fordult a gyógyító asszony hírében álló Lobkowitz Poppel Évához, akinek kapcsolataiban és ítéletében maradéktalanul megbízott. Egy konkrét bábát kért kölcsön, aki ismerősénél, a címzett lányánál már bebizonyította rátermettségét. A forrás rávilágít arra is, hogy problémamentes terhesség esetén mikor érezték szükségét a szülés körüli ügyintézés megkezdésének: Nyáry Krisztina a levél írásakor, 1633. november 21-én hét hónapos terhes volt, január közepén szült. Két hónappal előtte tehát már úgy érezte, “*az én wdeom elkuzelget*”.

Az is kitűnik, hogy bonyolult módon, több ember segítségével jutott el a felkérés a bábához. Nem volt elegendő a nevezett Kürtös György “küldetése”, Éva asszony tekintélye és külön felkérése is szükségesnek bizonyult. A tudós asszony minden szempontból történő megbecsülését ez a levél is kifejezetten hangsúlyozza (“*Jo conduiselés leszen rea hofi fogiatkozása ne essek az utón ualamibeol. Ittis penig bechwlettel láttjuk.*”)(KINCSES 1993: 149., 31. sz.)

1619-ben özv. Pongrácz Jeremiásné Forgách Judit ajánlott bábát özv. Thurzó Györgyné Czobor Erzsébetnek, aki várandós lánya számára keresett segítőt. Pongráczné szintén pozitív személyes tapasztalatokkal erősítette meg javaslatát. A forrás bepillantást enged abba is, hogy a bába hogyan fogadta a felkérést: “*akaratiat megh ertven arra nem ellenkezven semmitt, mingyart szive szerint arra alatt es Isten segítsegevell akarvan Nagysagotoknak szolgálni es valamikor Nagysagodt erete kold; kez elmenni valahova kivantatik*” (Magyar Asszonyok... II., 221. 1619. márc. 19.). Készséges viselkedése és mobilitása (bárhová elmegy, ahová szükséges) fontos ismérve e szakma jeles képviselőinek.

Mint korábban említettem, a férj is tevékenyen részt vett az ügyintézésben. Különösen igaz volt ez abban az esetben, ha a várandós feleség állapota aggodalomra adott okot, ha a terhesség lefolyása eltért a megszokottól. Mai fogalmainkkal élve “veszélyeztetett terhesség” indokolhatta Erdődi Gábor Pálffy Istvánhoz írott, gondterhelt levelét. Ebben egy bizonyos pozsonyi bábáról esik szó, aki talán éppen Pozsony városi városi bábája lehetett. A szülés valószínűsített közelsége miatt nem a – minden bizonnyal jól képzett – bécsi bábához fordultak, hiszen ő túl messze volt, nem maradt annyi idő a szülésig, míg ő biztonsággal odaérhetett volna. A házaspár kész volt a kompromisszumra, megelégedett a szintén jó referenciákkal rendelkező pozsonyival. Helyénvaló volt az óvatosság: Erdődiné tizenegy nappal a levél kelte után szerencsésen megszülte gyermekét.⁶

⁵ Thurzó rendszeresen gondot viselt arra, hogy várandós felesége mellett szakszerű segítség legyen; 1594-ben Szklabinjáról, 1595-ben Besztercebányáról hozott bábát. PÉTER 1996: 23.

⁶ HHStA, Pálffy Familien Archiv, 12. kr. (Arm. I. Lad. 5 Fasc. 5. Nr. 129.). 1641. okt. 3. Erdődi tizenegy napra rá

Béldi Kelemenné Keresztúri Krisztina levélben sürgette férjét, hogy küldje ki a megígért bábát Bethlen Miklósné számára.⁷ Ekkor csupán szűk három hét lehetett hátra a szülésig, jogos volt tehát a sietség, a bába érkezésének szorgalmazása. Érdekes, hogy arra is figyeltek, ki tud “bánni”, szót érteni a nehéz természetű bábával. Ismét csak konszenzusról van szó: a szóban forgó asszony valószínűleg igen jó bába lehetett, ha cserébe hajlandóak voltak elviselni a rigolyáit. Korszakunkban az útviszonyok és a lassú, nehézkes kommunikáció miatt bizony előfordulhatott, hogy a bába lekéste a szülést – amint azt Bethlenné némileg keserűen említette a saját példájára hivatkozva. Bethlen Miklósné egy másik szülésénél férje gondoskodott bábáról, minden lehetséges eszközzel, és hivatalos elfoglaltsága ellenére igyekezett gyakran felesége mellett lenni (BERNÁD 1970: 2. könyv XXII. r. [1699]).

A dajka

A dajkaválasztás szempontjai szintén az ókor óta hagyományozódtak, és többé-kevésbé változatlan formában éltek tovább mindaddig, amíg a dajkatartás elterjedt volt, azaz egészen a XX. század elejéig (DEÁKY–KRÁSZ 2005: 311., GÉLIS–LAGET–MOREL 1978: 163.). Elsőként Szoránosz fogalmazta meg ezeket a kritériumokat,⁸ gondolatait pedig számtalan más szerző is átvette. E tanulmányban Antonio Gvevara spanyol ferences szerzetes Horlogii Principium című művének vonatkozó fejezetét használom a téma illusztrálására. A munka 1529-ben született, műfaját tekintve fejedelmi tükör, uralkodásra oktató könyv, melynek három kötetéből a második a nevelésről szól. Elsőként ezt fordították le magyarra 1610-ben, a teljes művet 1628-ban (csaknem száz évvel az első megjelenés után!) ültette át Prágay András. Tartós népszerűsége a Bibliáéval vetekedett, számtalan fordítást ért meg (GVEVARA 1610).

A szerző több fejezeten keresztül gyözködi az anyákat, hogy maguk szoptassák gyermekeiket, majd a megfelelő dajka kiválasztásának is külön szakaszt szentel (GVEVARA 1610: 88-95.). A konkrét szempontok tárgyalása előtt ki kell tennünk a szoptatás korabeli elméleti hátterére. A korszak orvoslásának alappillére az ókorból eredő hippokratész-galénoszi humorálpatólógia. Ennek lényege a testnedvek egyensúlya; bármiféle megbetegedést vagy rendellenességet ennek az egyensúlynak a megbomlására vezettek vissza, a gyógymódok pedig a harmónia visszaállítására törekedtek. Az eszmerendszer egészen a XIX. századig meghatározó volt az emberi testről, egészségről-betegségről való gondolkodásban, sőt, a népi gyógyászat a XX. századig megőrizte ezt a gondolati sémát.

Az a humorálpatólógiaiban gyökerező elgondolás, hogy az asszonyok teje vérből alakul át, széles körben ismert és elfogadott volt ebben a korszakban.⁹ Pázmány Péter prédikációjában is ez a

szerencsés szülésről számolt be. Itt mondok köszönetet Várkonyi Gábornak, hogy a forrást a rendelkezésemre bocsátotta.

7 „Már Bethlen Miklósné asszonyomnak második levelét vöttem annak az brassai bábának kiküldése felől. Az úr is igen ajánlja magát, hogy a miben tud, szolgál örömet. Eddig nem tudtam, de az asszony viselő karácsony előtt ott kell Szent Miklóson lenni az bábának. Ne járjunk édes uram úgy, mint mikor nékem Kegyelmed kiküldé, hogy már vala két hetes a gyermek, mikor kijöve a bába. Gáspárnét külgve ki Kegyelmed édes uram velle oda az asszonyhoz Szent Miklóstra, minthogy ő mindenképpen jól tudja a bábának a természetét. Tudom, hogy rigolyáskodik, de nem kell édes uram az ő akaratiára hadni.” Magyar Asszonyok... VI., 508. 1694. dec. 5.

8 Szempontjai a következők: a dajka legyen 20 és 40 év közötti, becsületes, egészséges, közepes termetű, tiszta; teje sem túl híg, sem túl zsíros. Legyen két vagy három gyermeke, és a szoptatás ideje alatt tartózkodjon a szexuális élettől. Étkezésében saját igényeit rendelje alá a táplált gyermekéinek. A továbbiakban inkább a dajka csecsemő iránti kívánatos viselkedéséről, nevelési elveiről ír a szerző. Szoránosz művének dajkára vonatkozó fejezete a teljes francia nyelvű kiadásban hozzáférhető: BURGUIÈRE–GOUREVITCH–MALINAS 1988-2000. Összefoglalóan ír a szempontokról Yvonne KNIBIEHLER: http://www.santeallaitementmaternel.com/se_former/histoires_allaitement/allaitement_histoire.php

9 „Az csecs szopo gyermek csak tejel taplaltatik, az tei pedig az verből leszen.” (GVEVARA 1610: 92.); valamint ld.

nézet tükröződik. Az érsek hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az anyák maguk táplálják gyermekeiket. „*A természet nem egyébért adott az anyák mellyébe tejet a szülés után, hanem hogy amely vérrel méhekben táplálták magzatjokat, azzal neveljék.*” (TARNÓC 1987: 342-343.) Pázmány is, csakúgy mint Gvevara és sok más szerző a korszakban, a saját gyermek szoptatásának propagálásához rögtön hozzáfűzi, hogy amennyiben mégis dajkára bízják a táplálást, az egészséges és erkölcsös legyen. Érdekes ez a gondolatfűzés, melyben a dajkaválasztás témája elengedhetetlenül hozzátartozik a – vele ellentétes értelmű – szoptatással kapcsolatos diskurzushoz.

A másik általános vélekedés a szoptatással kapcsolatban az volt, hogy a gyermek a tejjel együtt a szoptató személy (anya vagy dajka) belső tulajdonságait is magába szívja, olyannyira, hogy a dajka jellemvonásai dominánsabban jelennek majd meg a gyermek személyiségében, mint saját szülei tulajdonságai.¹⁰ A tej jellege a gyermek egész életére kihat.¹¹ Ezért volt olyan bonyolult feladat a dajka személyének kiválasztása, hiszen olyat kellett találni, aki mind testi, mind erkölcsi megközelítésből optimális volt.

A korabeli elképzelés szerint a várandós nő testében a vérré alakult étel, ital gyarapítja a magzatot, a szülés után pedig ugyanez a vér válik tehát anyatejé. Mivel azonban a várandós nő menstruációja szünetel, kézenfekvő volt, hogy a visszatartott menstruációs vérrrel is összefüggésbe hozták a magzat táplálását. Mindezek a képzetek bonyolult, néhol egymásnak is ellentmondó tilalmakat vontak maguk után a szoptatással kapcsolatosan. Károsnak tartották például az előtejet; a szoptató nő számára tilos volt a házasejt, mert az rontotta volna a tej minőségét; menstruáció alatt a nő nem szoptatható, és néhol ezt a tilalmat gyermekágyi folyás idejére is kiterjesztették.¹² Ezeket a gyakorlatban nehéz volt összeegyeztetni a saját gyermek szoptatásának kívánalmával. Innen pedig egyenes út vezetett a szoptató dajka alkalmazásához.

Gvevara első és legfontosabb kritériuma természetesen, hogy a jelentkező asszonynak elegendő és egészséges teje legyen. Megjegyzendő azonban, hogy biológiailag lehetséges, hogy még nem szült nő is szoptasson, és számos alkalommal tejetlen asszonyok is jelentkeztek dajkának – őket azonban bizalmatlanul fogadták. A jelölt fizikai állapota, testi egészsége is döntő volt. Korszakunkban még nincs meg ugyan a szisztematikus orvosi kivizsgálás, mint később, a rejtett betegségeket azonban így is igyekeztek kiszűrni. A dajka természetének a humorálpatólógia szerint is illeszkednie kellett a táplálandó gyermekéhez. Az ételben és italban követendő mértékletesség – csakúgy, mint az alkoholtól való tartózkodás – a mai szoptatási tanácsok közt is szerepel. Az elfogyasztott táplálék befolyásolja ugyanis az anyatej minőségét, jellegét, és adott esetben a kisbaba kárára lehet. A puffasztó ételek anyatejre gyakorolt hatásáról, esetleges hasfájást okozásáról a mai napig igencsak megoszlanak a vélemények. A szoptatás ideje alatt a szoptató személy nem eshet teherbe, ilyen esetben dajkát kellett váltani, hiszen az anyatejre káros hatásúnak vélték a dajka testében ilyenkor végbemenő változásokat.

Végül pedig Gvevara bőven kitér a dajka erkölcsére, melyek szintén „átöröklődnek” az anyatejgel. A fenti, Gvevara által felhozott szempontokat a levelek alapján újabbakkal egészíthetjük ki, melyek teljességgel gyakorlatiak: a dajka saját gyermekének elválasztása, elhelyezése, róla való

PÁPAI PÁRIZ 1984: 276.; GÉLIS-LAGET-MOREL 1978: 109.; DEÁKY-KRÁSZ 2005: 289.

10 „Mert gyakorta az gyermekek természete közel jár, az daikaiok természetéhez, hogy sem mint azok természetéhez, az kik őtet ez vilaghra szültek.” (GVEVARA 1610: 96.); GÉLIS-LAGET-MOREL 1978.:166. Ebből az alapvetésből kiindulva problematikusnak tartották az állati tejjel való táplálást. GÉLIS-LAGET-MOREL 1978: 113.

11 „Mert ez á regula soha megh nem csal, hogy tellyes életunkben olly egessegessek leszünk az minemő tejet kicsin korunkba szopunk.” (GVEVARA 1610: 89.).

12 GÉLIS-LAGET-MOREL 1978: 110.;

Catherine ROLLET:

http://www.santeallaitementmaternel.com/se_former/histoires_allaitement/allaitement_rollet.php

gondoskodás, a dajka életkora (ne legyen túlságosan idős), nemzetisége, vallása, saját gyermekének neve. Előkerül még az ideiglenes dajkák problematikája – kényszermegoldásként előfordult, hogy időszakosan szoptatásra alkalmazott asszonyok táplálták a gyermeket, de a sűrű dajkaváltást károsnak tartották. Mindazonáltal néha – jobb híján, és a sürgősség okán - udvari alkalmazottakat kértek meg ideiglenes szoptatós dajkának. További szempont volt még az anyagi oldal, a bérezés kérdése, ebben is meg kellett egyezni a jelölttel. A korszakban a magyar arisztokrata családok magukhoz költöztették a dajkát, hogy mindig rendelkezésre álljon, és hosszú távra alkalmazták – ellentétben például Franciaországgal, ahol a siralmas gyermekhalandósági adatokat felmutató vidéki bérdajkákhoz való kihelyezés volt a “divat” (LE ROY LADURIE 1979, DUBY–PERROT 1992: III. 49.).

Amennyiben a rendelkezésre álló dajka hozzávetőlegesen megfelelt az alapvető, elméleti jellegű kívánalmaknak, a kérdés még korántsem volt megoldva. A gyakorlati megvalósítás számos további akadályt gördíthetett a család elé. Ilyen gyakorlati probléma volt például a dajka saját gyermekének elhelyezése, felügyeletének biztosítása. A főúri asszonyok kompromisszumkészségéről tanúskodik a dajkaszerzéssel megbízott Szilágyi Jánosné Gyerő Erzsébet levele, melyet Angyalosi Istvánné Toldalagi Juditnak írt (Magyar Asszonyok... IV, 41. 1654. nov. 27.). Ebből kiderül, hogy a dajkára váró asszony hajlandó megvárni, hogy a dajka elválassza vagy hozzátáplálásra szoktassa saját gyermekét, aki így már csak naponta egyszer fog szopni, amellet már édesanyja táplálhatja más gyermekét is. Megközelítőleg mennyi kell várnia az asszonynak? A november végi keltezésű levél szerint az átszoktatás a tél folyamán történik meg, tehát 2-3 hónapról van szó. A forrás egyértelműsíti, hogy a gyermekes dajkajelöltek kisdedei felügyeletének, gondozásának megszervezését a főúri asszony vállalja magára. Mindazonáltal könnyebbség itt a dajkaságra ajánlott asszony számára (és a “megrendelő” számára is), hogy van kire bíznia saját kisgyermekét, hiszen van egy nagyobb leánykája is. A levél két lehetséges jelöltet említ, *“ennek mind az kettőnek elég teje vagyon s mindenik jó lett asszony-ember”*.

A körülmények nem voltak mindig olyan ideálisak, a szervezés pedig a legnagyobb igyekezet ellenére sem mindig járt azzal az eredménnyel, hogy az újszülött világrajöttek már rendelkezésre állt és a családhoz költözött a megfelelő dajka. Ha csak az előző példánkat tekintjük: amíg a szóban forgó görgényi asszony elválasztotta gyermekét, addig is hónapok teltek el. Ilyen esetekben átmeneti megoldásként kénytelenek voltak beérni időszakosan szoptatásra alkalmazott asszonyokkal. Teleki Mihályné Veér Judit nagy gondot fordított az alkalmas dajka biztosítására gyermekei számára. Ha nem talált megfelelőt, ő is ideiglenes megoldásra kényszerült: úgynevezett “hetes dajkákat” alkalmazott. Erről az asszony anyósa, Teleki Jánosné Bornemissza Anna tájékoztatta fiát, Teleki Mihályt. A levélből egyúttal az is kiderül, hogy az anyós jelen volt menyé szülésénél, és állapotát figyelemmel kísérte a gyermekágy idején is (Magyar Asszonyok... IV., 300. 1662. jan. 23.).

Amennyiben a dajka megbetegedett, tartottak attól, hogy a betegség a tejen keresztül a csecsemőben is kárt tehet (VIDA 1988: 188-189.), ilyen esetben mást kerestek, vagy egyidejűleg más szoptató asszonyokat is alkalmaztak (Magyar Asszonyok... IV., 574. 1667. ápr., Magyar Asszonyok... IV., 607. 1667. szept. 2.). Bethlen Elekné Nagy Klárának sem volt könnyebb a helyzete, mikor dajkát kellett szereznie kisgyermeké mellé. Az ő esetében anyagi téren mutatkozott konfliktus (Magyar Asszonyok... V., 85. 1670-80. [tél] szereda).¹³ A dajka alkalmazásának tehát természetesen anyagi oldala is volt, és a túlságosan magas ár adott esetben tovább szűkítette a lehetőségeket. Ha a dajkajelölt tisztában volt azzal, hogy a család szükséglete sürgető (például már

13 A levelek Keresden keltek. Mivel Bethlen Elek és Nagy Klára 1678-ban házasodtak össze, így – ha a levélmásolatok feltételes keltezése hiteles, – az idézett levelek keletkezésének időintervalluma leszűkül (1678-80). További vonatkozó részletek: V., 86. 1670-80. (1678-80) szombat, V., 88. 1670-80. (1678-80) szerda.

megszületett a gyermek), és megfelelő dajkát találni nehéz, vissza is élhetett helyzetével. Ebben az incidensben nem is maga a dajka, hanem annak férje próbálta kialakítani a magasabb fizetséget. Bethlen Elekné ezért sürgősen ismerőseihez fordult, hogy új dajkát találhasson. Az újszülött táplálása érdekében a nagyobbik gyermeket, Sofikát kénytelen elválasztani az anyatejtől. A kislány legalább másfél éves lehetett, hiszen édesanyja egy másik helyen azt írta, *“most is csak kinn járna”* (Magyar Asszonyok... V., 87. 1670-80. [1678-80] hétfő). A fogadott dajka tehát rendszerint csak egy gyermeket táplált. Újabb adalék az is, hogy még ilyen korban is csak végszükség esetén választják el a gyermeket az anyatejtől (nagyjából kétéves korig szoptatták ezeket a gyermekeket – GIUFFRÀ et alii 2015), az elválasztással pedig a feleség megvárta, hogy férje otthon legyen. Az asszony arra is felhívja a figyelmet, hogy *“ha az gyermek megokosodik [azaz megszokja a dajkáját], nehezen veszi el osztán az más daika cziczit”* (Magyar Asszonyok... V., 88. 1670-80. [1678-80] szerda) – ezt Gvevara munkája is alátámasztja (GVEVARA 1610: 88-89.).

Ehhez a véleményhez csatlakozik Lobkowitz Poppel Éva leánya, Batthyány Magdolna is a dajkák váltogatásáról: *„Az Siga Dayka változtatasa felől mit irion Nagyságod, ugy czelekedgyek nagyságod az mint jobbnak itili, csak az Istenert azon kerem Nagyságodat, hogy ulljant vegyen Nagyságod az ki allando legyen.”* (KINCSES 1993: 41. sz. 1635. ápr. 24.). Azaz ha csak lehet, ne változtassanak dajkát a csecsemők számára, csak akkor, ha az elkerülhetetlen, mert többet árt, mint használ.

A dajka nemzetiségéhez kapcsolódó előítéletek is szerepet kaphattak abban, hogy mire esett a házaspár választása. Gyulaffy Kristófné Pogrányi Zsófia levélben inti frissen apává lett fiát a megfelelő szempontok szem előtt tartására. A forrás azért is tanulságos, mert betekintést enged a családi kapcsolatokba és életkorból fakadó problémákba. Az anyós túlságosan fiatalnak és tapasztalatlanak tartja menyét, ezért maga kíván rendelkezni a gyermekkel kapcsolatos dolgokban, elsősorban a keresztelés, névadás és dajkaválasztás kérdésében. Valószínű, hogy a korszakban megszokott módon a meny valóban maga is szinte még gyerek volt, mikor megszülte első gyermekét. *„Édes szerelmes fíjam, uj kereszttyén dajkát¹⁴ tartatok az gyermeknek, ha szoptatós nem is, de száraz dajkát. Azok jól tudnak az gyermekekhez (...) és németül is tanulhat az gyermek. Az magyar dajkák rusnyán tartják az gyermekeket.”* (Magyar Asszonyok... III., 343. 1643. jan. 31.). A dajka életkorát ugyancsak érintették a sokrétű elvárások. Csáky László anyósának panaszkodott arról, hogy tévedésből túlságosan öreg dajka érkezett hozzájuk: *„Az ki nagyob njouolyank az mi daykankot teb nap is el lelte az hidegh, s, az kiről Nagyságodnak irtunk uolt nem aszt hoztak uolt ide hanem annak a' nagy Anyatt egy foniatt uin Aszontt...”* (KINCSES 1993: 91. sz. 1640. okt. 22.). A forrásszövegben ismét arra látunk példát, hogy ha a rendes dajka beteg, mást hoznak a házhoz arra az időre, amíg felépül. Nem tartották helyénvalónak ugyanis, hogy beteg személy táplálja a gyermeket.

Nem minden esetben választottak dajkát az arisztokrácia tagjai sem. Előfordult, hogy kényszerűségből szoptatták maguk a gyermeküket, mivel nem találtak időben dajkát, vagy nem találtak megfelelőt. Bethlen Miklósné Rhédey Júlia írta Veér Juditnak, hogy *„Kegyelmedet édes asszonyom követem alázatosan, hogy magam a Kegyelmed látogatására nem mehetek, mert bizony a gyermek miá nem lehet, csak magam vagyok a dajkája most is.”* (Magyar Asszonyok... VI., 216. 1687. ápr. 8.) Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolyáról is úgy tudjuk, hogy néhány esetben maga szoptatta gyermekét (VIDA 1988: 136.). Kételkednünk kell azonban, mai laktációs ismereteink szerint ugyanis nem lehetséges, hogy valaki adott esetben egy héten egyszer vagy még ritkábban szoptasson – alkalmanként tehát nem lehetett szoptatni.

14 Újkeresztény, vagyis anabaptista. A reformáció német nyelvterületen kialakult radikális irányzatának követőit hívták így. Hitük miatt üldözték őket, így kerültek többek közt Morvaországba, majd Magyarországra a XVI. században. ORTUTAY V., 410-411.

A forrásként szolgáló levelek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a dajkakeresés és -választás igen összetett és bonyolult feladat volt. Jól kirajzolódnak az információs csatornák, a tapasztalatok megosztásának útja (rokonok, ismerősök, ellenőrzött és ellenőrzésre váró hírek, folyamatos tudakozódás, több emberen keresztül jut el az információ). Túlságosan előre nem lehetett „dolgozni”, hiszen aktuális hírekre volt szükség a dajkát illetően – a saját gyermek él-e, egészséges-e, esetleg elválasztotta-e már az anyatejtől, nem lett-e ismét terhes az asszony, hol lakik, ha pedig minden szempontból megfelelt, nem szegődött-e már el máshová? Ezek a dolgok akár hétről hétre változhattak, valóban szükséges volt tehát a pontos és alapos tájékozódás, a kósza hírek személyes ellenőrzése. Mindamellet ha bármi közbejött – például teherbe esett vagy éppen beteg lett a szolgálatban lévő dajka –, kezdődhetett előlről az egész kutakodás, és immár valóban csak napok álltak rendelkezésre, hiszen az újszülöttet táplálni kellett.

Szó esett Teleki Mihály és felesége, Veér Judit korábbi levelezéséről. 1671-es, Mihály fiuk születési évéből való többszörös levélváltásuk különösen informatív a házaspár dajkakeresési stratégiáját illetően. A források sorrendisége, egymásutánisága önmagában is forrásértékű, számos kiegészítő információt szűrhetünk le belőle. Levelezésük viszonylag jól dokumentálja a dajka keresésének folyamatát. A forrásokból nyomon követhetjük, hogy milyen információs csatornákat használt fel a főúri házaspár az alkalmas dajka felkutatására, és hogy milyen szempontok vezérelték őket a választásban. A levelek vissza-visszatérnek egy-egy elvarratlan szálra, újabb és újabb jelöltek kerülnek szóba, akiknek még utána kell járni. Láthatjuk, hogyan alakul hétről hétre a család életében ez a kiemelt fontosságú ügy. Bár a keltezés sajnos hiányos, a leveleket mégis logikai sorba tudjuk rendezni, és folyamatában látjuk a házaspár két tagja közti kommunikációt.¹⁵

Veér Judit elégedetlen volt az eddig felsorakoztatott dajkajelöltekkel, mert *„tejetlenek voltak”*. A szoptatós dajkának jelentkező asszonyoknak meglepő módon nincs tejük; ezt a jelenséget Gvevara is szóvá tette. A paraszti vagy polgári származású asszonyok számára karriert, vagy legalábbis néhány évig tartó biztos megélhetést jelentett az, ha egy magasabb társadalmi állású család dajkának választotta, nem is beszélve arról, hogy amennyiben meg voltak elégedve a szolgálataival, könnyen elképzelhető volt, hogy a többi gyermeknél is ott tartották, vagy velük azonos rangú ismerőseiknek ajánlották. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az asszonyok – néha a legalapvetőbb feltételek hiányában is – igyekeztek úgy helyezkedni, hogy ilyen pozícióba kerülhessenek. Mint fentebb említettem azonban, lehetséges, hogy ezeknek az asszonyoknak is megindult a tejelválasztásuk, amint arra több példát is ismerünk a közelebbi múltból.¹⁶

Veér Judit éjszaka Szásznét kérte hogy szoptassa meg Mihókot, de ő tovább sírt, édesanyja is alig alhatott tőle. Szászné minden bizonnyal a Teleki-udvar egyik alkalmazottja volt, akit nem dajkaként tartottak, alkalomadtán azonban megkérték ilyen feladatokra is. Az is kiderül a szövegből, hogy az anya gyermekével egy szobában alszik, a dajka pedig külön, hiszen hívatni kell. A következőkben legalább négy dajka-jelöltet sorol fel (többszörösen vissza-visszatérve rájuk, amennyiben még nem intézkedtek az ügyükben), akiket a házaspár ismerősei, rokonai ajánlottak, a korszak elvárásaihoz képest jónak tartva őket. Számos közvetítő személyt neveznek meg a levelek (*„György deák uram”, „püspökné asszonyom”*). A férj feladata, hogy a különböző helyekről ajánlott, dajkának való asszonyoknak személyesen járjon utána, hiszen a feleség nem hagyhatja magára az újszülöttet. Néhány esetben a pillanatnyi helyzetet igyekeznek kihasználni: ha a jelölt

15 Magyar Asszonyok... V., 131. 1671. hétfő, V., 134. (utóirat). 1671. szerda, V., 136. (utóirat). 1671. péntek, V., 129. (a levél hátlapján). 1671. nov. 27.

16 Két példát említek, az egyik: örökbefogadó anyák is képesek szoptatni csecsemőjüket (<http://www.lll.hu/cikkek/orokbefogadott>). A másik példa Budapest ostroma idejéből való: a sebesülteket ápoló nővérek mellükre tették az árván maradt, néhány hónapos csecsemőket, és egy idő után beindult a tejelválasztásuk. UNGVÁRY 2005: 236.

még nem tért haza, és közelebb tartózkodik, könnyebb felfogadni; egy másik asszony egy konfliktus miatt nem kötelezte el magát egy ismerős családnál, ez megfelelő pillanat lehet az alkalmazására. A fiatal anya egy további adalékkal bővíti a már ismertetett alapvető szempontokat. *“Én nekem olyanra volna vágyásom, az kinek fia lett volna, hogy az fiam ne lenne Kati.”* Mivel Telekiné fiához keres dajkát, szükségesnek tartja, hogy a szoptató dajkának is fia legyen. Valószínűleg arra kell gondolni, nem mindegy, hogy a dajka teje – mely mint láttuk, nagy befolyásoló erővel bír a táplált csecsemőre –, eredetileg is fiú számára „készült”-e, vagy nem. E kijelentés újabb bizonyága az anyatej már említett jellemformáló szerepében való hitnek. A gyermek táplálásának sürgető szüksége azonban természetesen előbbrevaló annál, hogy a dajka minden szempontból tökéletes legyen. *“Ha ugyan fiust semmiképpen nem kaphatok, kéntelen leszek valamelyiket elhozatni”* – írja a feleség.

Az egyik dajka-jelölt, bizonyos Kolosiné felekezeti konfliktusba keveredett alkalmazóival (*“páristák az gazdái”*), nem is szegődött el hozzájuk tartósan, így Telekiné számíthat rá.

A dajkakeresés igen nagy területet fedett le, ami egyfelől a házaspár igényességét, elszántságát igazolja, másfelől pedig az igazán jó dajkák ritkaságát. Ha a levelekben említett településeket térképre vetítjük, kiderül, hogy egy kb. 60 kilométeres sugarú körről van szó.¹⁷

Sajnos nem tudjuk, végül kire esett a család választása, de talán nem is ez a lényeg. Betekintést nyerünk ugyanis a döntési mechanizmusba, a házaspár által alkalmazott dajkaválasztási stratégiába. Eszerint először is alaposan tudakozódtak a szűkebb és tágabb környezetükben, közvetítőket is igénybe vettek, érdeklődtek a rokonoknál és a közeli településeken. Azután pedig egyszerre több jelölttel vették fel a kapcsolatot, hogy ha valamelyik mégsem válna be, rögtön a többihez folyamodhassanak. A róluk történő puhatolózás és a velük való egyezkedés egymással párhuzamosan zajlott, hogy időt takaríthassanak meg a sürgető probléma megoldásának szervezésével. Valószínűsíthetjük, hogy nagy vonalakban más főúri családok is ezt a módszert követték.

Összefoglalás

Forrásaink alapján egy élénken levelező XVII. századi női közösség rajzolódik ki. Ez az egészséggel, betegséggel, gyógyítással kapcsolatos dinamikus, segítségkérő és tanácsadó párbeszéd részben a korszak orvoshiányának folyománya. Ahogyan az ekkor még gyéren nyomtatott orvosi könyvek hiányát a kéziratos receptgyűjtemények tömege hidalta át, úgy igyekeztek az orvosi jelenlétet ajánlásokkal, javaslatokkal, jótanácsokkal pótolni. A levelek által bepillantást nyerhetünk főúri asszonyok gondolkodásába, ám a szüléssel, csecsemőgondozással, bábákkal és dajkákkal kapcsolatos gondolati sémák nem csak rájuk, hanem az őket körülvevőkre is jellemzőek lehetnek. Az arisztokrata nők udvartartása, a velük élő személyek, alkalmazottaik, szűkebb és tágabb környezetük valószínűleg hasonlóan gondolkodott erről a kifejezetten női jellegű és tulajdonú tudásról. A XVIII. századtól születnek majd nagyobb számban orvosok által írt munkák, melyeket kifejezetten ismeretterjesztő céllal, magyar nyelven, ám komoly tudományos igénnyel adnak ki. Az első magyar bábakönyv szerzője, Weszprémi István 1760-ban gyermekgyógyászati és -ápolási könyvet is megjelentet, őt követi Csapó József egy hasonló tematikájú munkával (WESZPRÉMI 1760, CSAPÓ 1771.). A bábáknak szánt szülészeti könyvek publikálása is megindul: Weszprémi után Dombi Sámuel, Szeli Károly és sorban más orvosok is fontosnak tartják, hogy a felvilágosodás jegyében oktassák a szülést segítő személyeket (DOMBI 1772, DEÁKY-KRÁSZ 2005: 24-26.). Mindez egy nagyon lassú folyamatot indít el, melyben az orvosok már egy új, természettudományos

17 “Szentimre”: feltehetőleg Marosszentimre, Nagyenyed és Gyulafehérvár között fekvő falu. A levél Szentkirályon kelt. “Szentkirály”: feltehetőleg Marosszentkirály, Marosvásárhely melletti falu. Ez a másik levél Gerenden (Aranyosgerend) íródott.

nézőpontot képviselnek, és a perinatális folyamatok szigorú és kizárólagos női felügyelete lazulni kezd.

A levelek szerzőinek és címzettjeinek életében jelentős helyet foglalt el a baba- és dajkaválasztás összetett problémája, illetve a gyermek születésének, majd táplálásának, gondozásának biztosítása. A szülést többhetes, többhónapos szervezés, levelezés, információgyűjtés és egyezkedés előzte meg, melynek során több szálon is futhattak az események. Az ügyintézés nem csak a nők feladata volt, a családfő is kivette a részét belőle. A dajka alkalmazását általában hosszú távra tervezték ugyan, de bármi közbejöhett, ami miatt újra neki kellett állni a dajkakeresésnek. Nagy gonddal választották ki tehát a gyermekkel foglalkozó személyeket, és az anya maga is részt vett a gondozásban. Forrásaink alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a tanulmány elején említett vélekedések, melyek az anyai szeretetet hiányolták a régebbi korokból, legalábbis a vizsgált társadalmi rétegben kevésbé helytállóak. Mivel a korszakban főként a főúri rétegben viszonylag sűrűn szültek (ez összefüggött a szoptatás bizonyos feltételek esetén érvényes fogamzásgátló hatásával is, mellyel a dajkát alkalmazó főúri asszonyok nem éltek), mind a baba, mind pedig a dajka kérdésköre gyakran napirenden volt.

Megfigyelhetjük, hogy míg a bábáknál megjelennek ugyan a jellembeli elvárások, ám ezek nem olyan hangsúlyosak, mint a szakmai hozzáértés kívánalma. Mindenki a szerencsés kimenetelű születeket levezető bábákat dicséri, ajánlja, holott mint tudjuk, ez számos más körülményen múlhatott, és a szakértő bábák is találkozhattak halvaszületéssel vagy más szerencsétlenséggel. Mégis, érthető módon ez volt a fő referencia, és ha a baba emellett rigolyás, zsémbes, különc volt is, azt inkább elnézték. Ezzel szemben a dajkáknál az emberi vonások, a személyiség számított jobban a választás során. Ez betudható annak, hogy a csecsemő táplálása nem igényelt különösebb szakértelmet, illetve a szoptatás mikéntjével akkoriban minden nő tisztában volt. A csecsemőgondozással kapcsolatos ismeretek elvárásával konkrétan nem találkozunk (Szóránosznál egyébként szerepelnek erre vonatkozó kitételek), de ez azért is lehetett, mert az anya ugyanúgy részt vett a gyermek körüli teendőkben. A dajka jelleme viszont a fentiekben túl a családdal való huzamosabb együttélés miatt is lényeges pont volt. Feltételezhetjük azonban, hogy a korabeli szakirodalomban szabatosan megfogalmazott elvi kívánalmak helyett inkább a fentiekben bemutatott és elemzett praktikus szempontok estek súlyosabban a latba egy-egy döntési helyzetben. Jelen tanulmány csupán néhány apró mozzanatot ragadott ki a kora újkori főúri családi élet és gyermeknevelés történetéből. Ez a csekély adalék is érzékelteti azonban, hogy a családon belüli viszonyrendszerek, a szülőtársak egymásra hangoltsága, a gyermekre való várakozás, a vele való körültekintő, gondoskodó törődés motívumai évszázadokon átívelők lehetnek.

IRODALOM

Levéltári és kéziratári Kéziratok források

HHSStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Pálffy Familien Archiv, 12. kr. (Arm. I. Lad. 5 Fasc. 5. Nr. 129.)

Magyar Asszonyok Könyvtárának levélmásolat-gyűjteménye. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2638/I-VI.

Szakirodalom

- ARIÈS, Philippe – DUBY, George: *Histoire de la vie privée I-V*. Paris, Seuil, 1985-1987.
- ARIÈS, Philippe: *Gyermek, család, halál*. Budapest, Gondolat, 1987.
- BADINTER, Elisabeth: *L'amour en plus*. Paris, Flammarion, 1980. [Magyarul: *A szerető anyja. Az anyai érzés története 17-20. században*. Budapest, Artemisz, 1999.]
- BERNÁD Ágoston (szerk.): *Bethlen Miklós önéletírása*. Bukarest, Kriterion, 1970.
<http://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html> (2015. 08. 28.)
- BURGUIÈRE, Paul – GOUREVITCH, Danielle – MALINAS, Yves: *Soranos d'Ephèse. Maladies des femmes. I-IV*. Paris, Les Belles Lettres, 1988-2000.
- CSAPÓ József: *Kis gyermekek isputálja, melyben különféle nevezetesebb nyavalyái és külső hibái a kis gyermekeknek s ezek eránt lehető orvoslásának módgyai hűségesen megirattak*. Nagykároly, 1771.
- DEÁKY Zita: *Bábák egykor és ma Magyarországon*. In: BÁRTH Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebelyi Kincső születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005. 69-79.
- DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon, XVI-XX. század*. Budapest, Századvég, 2005.
- DOMBI Sámuel: *Bába-Mesterség, melly iratott kérdésekben és feleletekben*. Pozsony, 1772.
- DUBY, George – PERROT, Michelle: *Histoire des femmes en Occident I-V*. Paris, Plon, 1992.
- GÉLIS, Jacques – LAGET, Mireille – MOREL, Marie-France: *Entrer dans la vie: Naissance et enfances dans la France traditionnelle*. Paris, Gallimard-Julliard, 1978.
- GÉLIS, Jacques: *L'arbre et le fruit. La naissance dans l'occident moderne XVI-XI. siècle*. Paris, Fayard, 1984.
- GIERL, Martin: *Kompilation und die Produktion von Wissen im 18. Jahrhundert*. In: ZEDELMAIER, Helmut – MUSLOW, Martin (Hgg.): *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*. Tübingen, Niemeyer, 2001. 63-94.
- GIUFFRA, Valentina et alii: *Rickets in a High Social Class of Renaissance Italy: The Medici Children*. *International Journal of Osteoarchaeology* 25. (2015), 5. sz., 608-624.
- GRADVOHL Edina: *Sóranos*. Budapest, Új Mandátum, 2006.
- GVEVARA Antal: *Horologii Principium, azaz Az feiedelmek oraianak masodik keonyve*. Ford.: Widmanstadius György. Graz, 1610.
- HOFFMANN Gizella (szerk.): *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1989.
- HORN, Sonia: *Wiener Hebammen 1643-1753*. In: *Studien zur Wiener Geschichte, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. Band 59. (2003), 35-102.
- KINCSES Katalin (szerk.): *„Im küttem én orvosságot” Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622-1644*. Budapest, ELTE, 1993.
- KNIBIEHLER, Yvonne: *Histoire des mères et de la maternité en Occident*. Paris, 1982.
- KRÁSZ Lilla: *“...és világra jött a gyermek...” A bábamesterség mint női hivatás a 18. századi Magyarországon*. In: FÁBRI Anna – VÁRKONYI Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és*

társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2007. 69-88.

LABOUVIE, Eva: *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 1998.

LABOUVIE, Eva: *Beistand in Kindsnöten. Hebammen und weibliche Kultur auf dem Land (1550-1910)*. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag, 1999.

LAGET, Mireille: *Naissances: l'accouchement avant l'âge de la clinique*. Paris, Seuil, 1982.

LENGYEL Tünde: Az írástudatlantól a főispánig. Thurzó Györgyné, czoborszentmihályi Czobor Erzsébet. In: FÁBRI Anna – VÁRKONYI Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2007. 139-159.

LETT, Didier – MOREL, Marie-France: *Une histoire de l'allaitement*. Paris, Martinière, 2006.

LE ROY LADURIE, Emmanuel: Un phénomène bio-socioculturel: L'allaitement mercenaire en France au XVIIIe siècle. In: *Communications* 31 (1979), 15-21.
<https://doi.org/10.3406/comm.1979.1466>

LOUX, Françoise: *Le jeune enfant et son corps dans la médecine traditionnelle*. Paris, Flammarion, 1978.

MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek I-IV*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929-1940.

MIHALIK József: Keresztúri Diószegi Borbély István könyve Az orvosságokról s a betegségek gyógyításáról. *Magyar Történelmi Tár* III. 17. (1894), 385-420.

ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I-V*. Budapest, Akadémiai, 1977-1982.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Pax corporis*. Szerk.: SZABLYÁR Ferenc. Budapest, Magvető, 1984 [1690].

PÉTER Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. In: Uő. (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „Adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1996. 15-50.

PUKÁNSZKY Béla: *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs, Iskolakultúra, 2005.

S. SÁRDI Margit: Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei. PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről*. Budapest, Balassi, 2004. 203-221.

S. SÁRDI Margit: *Mindenféle orvosságoknak rend szedése – XVII. századi gyógyító receptes kézirat*. Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

S. SÁRDI Margit: *Próbált orvosságok leírva – Válogatás XV-XVII. századi gyógyító receptes kéziratokból*. Máriabesnyő, Attraktor, 2014.

SCHLUMBOHM, Jürgen – DUDEN, Barbara – GÉLIS, Jacques – VEIT, Patrice (szerk.): *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck, 1998.

SCHLUMBOHM, Jürgen – DUDEN, Barbara – GÉLIS, Jacques – VEIT, Patrice (szerk.): *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft, 17-20. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

SZLATKY Mária: Magyar nyelvű, kéziratos orvosló könyvek a 17. századból. *Magyar*

Könyvszemle 1980. 2. 131-148.

TARNÓC Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Budapest, Szépirodalmi, 1987.

UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma* Budapest, Corvina, 2005.

VIDA Tivadar (szerk.): „*Szerelmes Orsikám*”. *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Budapest, Szépirodalmi, 1988.

WESZPRÉMI István: *A kiseded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás*. Debrecen, 1760.

WESZPRÉMI István: *Bába mesterségre tanító könyv*. Debrecen. 1766.

Internetes hivatkozások

http://www.santeallaitementmaternel.com/se_former/histoires_allaitement/allaitement_histoire.php
(2015. 08. 17.)

http://www.santeallaitementmaternel.com/se_former/histoires_allaitement/allaitement_rollet.php
(2015. 08. 17.)

<http://www.lll.hu/cikkek/orokbefogadott> (2015. 08. 28.)